

РЕЦЕНЗИЯ

от

доц. д-р Силвия Стоянова Цонева, Нов български университет, член на научното жури, определено със Заповед № 2377/09.11.2023 г. на проф. д-р Б. Юруков – Ректор на Югозападен университет „Неофит Рилски“, във връзка с провеждане на защита на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ по научна специалност „Гражданско и семейно право“, професионалното направление 3.6. Право, област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки

Автор на дисертационния труд: Мая Методиева Маркова – Русимова

Тема на дисертационния труд: „Компенсация на вини при договорната отговорност“

Научен ръководител: доц. д-р Таня Йосифова

I. Кратки биографични данни за кандидата

Мая Методиева Маркова – Русимова е родена на 09.06.1987 г. Завършва Първа английска езикова гимназия, гр. София, след което завършва „Право“ в Софийски университет „Св. Климент Охридски“. Със Заповед № 2826/7.12.2018 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“ е зачислена за докторант редовна форма на обучение в катедра „Гражданско-правни науки“ по докторска програма „Гражданско и семейно право“ при Правно-исторически факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Със Заповед № 243/23.02.2023 г. на Ректора на ЮЗУ „Неофит Рилски“ е отчислена с право на защита. Владее английски и испански език. Има 7 публикации по темата на дисертацията. Има участия в научни форуми и конференции.

II. Обща характеристика и структура на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд напълно отговоря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България. Темата на дисертационния труд е „Компенсация на вини при договорната отговорност“. Работата е в обем от 251 страници. В структурно отношение включва въведение, три глави и заключение. Главите са озаглавени, както следва: „Понятия и принципи“, „Съпричиняване на вредите от кредитора“, „Ред за упражняване на правото на компенсация на вини“. В края на труда е приложен списък на използваната литература, който включва 61 заглавия на български и 46 – на чужди езици. Направени са 534 бележки под линия.

III. Актуалност и значимост на темата на дисертацията

В българското право правният институт на компенсацията на вини е изследван преди всичко във връзка с деликтната отговорност. Темата е важна не само сама по себе си за правната теория, но в допълнение е особено значима за практиката и за осмисляне същността на други частноправни институти. Всичко това определя практическа полезност и научна стойност на съчинението. Липсата на самостоятелно монографично изследване на този институт при договорната отговорност, неизяснената му правна природа и спорните въпроси около неговото прилагане на практика обясняват засиления интерес към темата пред последните години. Темата е удачно избрана, а фактът, че приблизително по едно и също време по нея са работили различни автори, допълнително свидетелства за нуждата от подобно изследване. Работата по една и съща тема на няколко автори трябва да се насърчи с цел повишаване качеството на българската правна книжнина по актуални правни теми и нейното обогатяване със стойностни разработки,

показващи самостоятелно мислене, различни подходи, спазване на изискванията за академична почтеност и зачитане постиженията и авторството на другите. Това са все неща, които докторантката несъмнено е показала в представения от нея дисертационен труд.

IV. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Представеният дисертационен труд има характер на завършено, цялостно и обстойно изследване на един недостатъчно изучаван самостоятелно частноправен институт с важно значение за правната теория и практика. По повод общата оценка на дисертационния труд и демонстрираните чрез него качества на докторантката може да се изтъкне следното: демонстрирано е много високо ниво на познаване на цялата материя на облигационното право, умение за самостоятелно извършване на задълбочено и обстойно академично проучване на база голям брой нормативни актове, правни съчинения и съдебна практика, способност за разполагане на изследваните въпроси в контекст и разглеждането им в пълнота чрез обвързването им с множество други правни институти и проследяване на специфичните им проявления в други правни отрасли, владеене на научния апарат, точно анализиране и умело синтезиране на гледни точки и позиции, извеждане и формулиране на основните правни проблеми, полемизиране и излагане на правни аргументи, ясно и добре организирано писмено изложение, формулиране на аргументирани крайни изводи, добросъвестна работа с използваните източниците, коректно изложение на становищата на другите автори и съвестно цитиране.

Глава първа от дисертационния труд е озаглавена „Понятия и принципи“. В нея последователно са разгледани фактическите състави на договорната и деликтната отговорност (§ 1); основните правни принципи, свързани с компенсацията на вини - компенсационният принцип, принципа на справедливостта, принципа за недопустимост на неоснователното обогатяване и принципът на сътрудничество между страните (§2); историческото развитие и сравнителноправната уредба на института компенсация на вини (§3). Възприетият подход е интересен с това, че не започва директно с понятието за компенсация на вини, а с понятия и принципи, с които ще се работи по-нататък в дисертацията и които са релевантни и обуславящи предстоящия правен анализ. Един такъв подход е особено уместен предвид факта, че по отношение на някои понятия се застъпват различни възгледи в доктрината. Представянето в началото на труда на смисъла, който ще се влага в използваните понятия, създава добра основа за кохерентност на последващия анализ и излагането му във вътрешно непротиворечива и правилно достигаща до читателя структура и съдържание.

В глава първа са въведени и очертани вижданията, които се застъпват по-нататък в работата по повод понятията за противоправност, вина и причинна връзка при компенсацията на вини. Предложена е дефиниция на понятието гражданската отговорност като отговорност за вреди, която има за основна цел тяхното поправяне и се реализира в рамките на едностранно правоотношение, съдържащо задължението на отговорното лице за поправяне на вредите и насрещното право на обезщетение на увреденото лице (кредитора), което възниква *ex lege*, при наличието на предпоставките, предвидени в закона и/или в договора.

Основно виждане на докторантката, което оказва влияние и върху последващо достигнатите изводи е, че при договорната отговорност противоправното деяние на длъжника води до неизпълнение на договорно задължение (противоправен резултат), който от своя страна води до настъпване на вреди в сферата на кредитора. Приема се, че при деликтната отговорност конструкцията е различна, като противоправният резултат и вредите на практика се припокриват. Този извод дава отражение и върху възприетите

по-нататък измерения на противоправността и причинната връзка при договорната и деликтната отговорност. Предложен е нов поглед към понятието противоправност, което се представя като противоправност на деянието, на резултата и на вредата. В съответствие с приетото по отношение на вредата и противоправния резултат се достига до извод, че при деликтната отговорност противоправността на вредата съвпада по обхват с противоправния резултат. По повод на причинната връзка съответно се приема, че при договорната отговорност кредиторът следва да докаже на първо място причинната връзка между поведението на длъжника и неизпълнението на облигационното задължение, а на второ място причинната връзка между неизпълнението от страна на длъжника и настъпилата вреда в сферата на кредитора. Това разделяне на причинния процес на две части се свързва с различните функции на причинната връзка - да обосновава и да определя обема на гражданската отговорност. В продължение на възприетите конструкции и понятия се изтъква, че при деликтната отговорност е достатъчно да бъде доказана причинно-следствената връзка между поведението на увреждащия и вредите, настъпили за увреждения.

По отношение на вредите се възприето виждането, че същите са част от фактическия състав на гражданската отговорност, което ги прави и основание за възникването ѝ.

Обсъден е актуалния въпрос за кумулацията между договорна и деликтна отговорност. Уточнява се, че по-подходящият термин е „конкуренция“ и се прави предложение *de lege ferenda* да бъде включен изричен текст в ЗЗД, в който законодателят да предвиди в хипотезата на конкуренция на договорна и деликтна отговорност правото на засегнатото лице да избере основанието, на което ще претендира обезщетение за вреди – договорна или деликтна отговорност, като веднъж направило избор, засегнатото лице няма право да търси отговорност на друго основание.

По отношение на вината се приема, че както в гражданското, така и в наказателното право, вината се изразява в психическото отношение на дееца спрямо противоправното му поведение. Изрично се изтъква, че изключение от това правило се прави само по отношение на вината при договорната отговорност, и то при небрежността, която не представлява психическото отношение на дееца към противоправното му поведение, а се отъждествява с факта на неполагане на дължима грижа.

Въвеждат се въпросите, свързаните с компенсацията на вини. Формулира се тезата, която се поддържа по-нататък в съчинението, че при института на компенсиране на вини се нарушава принципа за сътрудничество между страните и това дава основание поведението на кредитора да бъде определено като противоправно. Въпросът за вината на кредитора се определя като излишен, доколкото отговорност за вреди на кредитора към самия себе си не възниква. Направен е извода, че въпреки наименованието на института „компенсация на вини“, не е необходимо поведението на кредитора да е виновно.

Следва разглеждане на няколко правни принципа, които са приети за релевантни за компенсацията на вини - компенсационния принцип като общ правен принцип, принципа на справедливостта и принципа за недопустимост на неоснователното обогатяване. Формулира се тезата, че институтът "компенсация на вини" цели да гарантира справедливостта, еквивалентността в гражданскоправните отношения, спазването на принципите за взаимно сътрудничество между страните, както и принципа, че никой не може да се ползва от собственото си неправомерно поведение. Поставянето на понятието за компенсиране на вини на основата на принципите, които го ръководят, е правилен подход за достигане до истинско разбиране на същността на института, на функциите, които той е призван да изпълни и на целите, които трябва да се постигнат при прилагането му.

Наименованието на института е подложено на критика и е предложено друго, което да отразява по-точно същността на разглеждания институт, а именно „конкуренция на причини“.

На следващо място са разгледани конкретни правни норми, посочени като израз на компенсационния принцип, доколкото се отнасят до съотношението между неизпълнението на едно облигационно отношение и поведението не само на длъжника, но и на кредитора. Разгледаните проявления са свързани с различни правни отрасли и обхващат норми от Закона за задълженията и договорите, Търговския закон, Семейния кодекс, Закон за гражданското въздухоплаване, Закона за собствеността и др.

В §2 на Глава първа, т. 3 са обсъдени функциите на компенсацията на вини и е дадена дефиниция на института. Като основни функции са посочени: ограничаване на гражданската отговорност, гарантиране на справедливостта, спазването на принципите за взаимно сътрудничество между страните, както и принципа „*nemo auditur propriam turpitudinem allegans*” – никой не може да се ползва от собственото си неправомерно поведение. На компенсацията на вини се придава и санкционна функция спрямо кредитора за извършеното от него нарушаване на принципа на взаимно сътрудничество.

Подробно са изложени дадените в правната доктрина дефиниции на института на компенсиране на вини. Предложена е следната дефиниция: институт в правото, който има за цел гарантиране спазването на справедливостта, принципа на взаимно сътрудничество между страните, който намалява или изключва (само при договорната отговорност) отговорността на длъжника/делинквента, като отчита приноса на кредитора/пострадалото лице за настъпилите неделими вреди в правната му сфера, които са в причинна връзка, както с поведението на длъжника/делинквента, така и с поведението на кредитора/пострадалото лице с цел постигане еквивалентност в гражданските правоотношения.

С цел ясно и пълно разкриване на същността и понятието за компенсация на вини е направено разграничение от други сходни до него правни фигури като забава на кредитора, възражение за неизпълнен договор, търговско право на задържане, невъзможност за изпълнение, причинена от кредитора и опрощаване на част от обезщетението.

§2 на Глава Първа завършва с разграничаване на съпричиняването на вреди при договорна и деликтна отговорност, което се търси главно на основата на особености в проявлението на причинната връзка и вината. Специално внимание е отделено на компенсацията на вини при нищожни и унищожяеми договори.

§3 от Глава първа е посветен на историческото развитие и сравнителноправната уредба на института на компенсация на вини. Последователно и в детайли е проследено развитието на института и е проследен приноса на глосаторите, коментаторите и представителите на Каноническото право. Обособени са отделни периоди в развитието на доктрината за компенсацията на вини и са изведени основните моменти за всеки от тях.

Глава втора от дисертационния труд разглежда фактическия състав на компенсацията на вини при договорна отговорност и последиците от съпричиняването на вреди от кредитора. § 1 от Глава втора анализира всеки един от елементите от фактическия състав, а именно – наличие на валидно договорно отношение, виновно неизпълнение на договорно задължение от страна на длъжника, противоправност, настъпил неделим вредоносен резултат, причинна връзка между настъпилия резултат и поведението на кредитора и на длъжника. При разглеждане на отделните елементи от фактическия състав особено силно проличават отличните познания на докторантката в областта на облигационното право и умението да поставя проблемите в контекст, като създава хипотези и дава решения на поставените

ситуации. Така, по повод на договорното отношение като елемент от фактическия състав на съпричиняване на вредите от кредитора са обсъдени страните по правоотношението като от гледна точка положението на кредитора е анализирано възражението за съпричиняване при цесия, активна субективна новация, суброгация и прихващане на насрещни дългове. Обсъдено е положението и в случаите, когато се изпълнява на лица, овластени от кредитора, от съда или от закона. Допълнително е анализирано съпричиняването при доброволно представителство (упълномощаване, договор за поръчка, комисионен договор и др.), при съпричиняване от представител на кредитора без представителна власт (мним представител, привиден кредитор, подставено лице) и при търговско представителство. Обсъдени са особеностите и в хипотезите на активна солидарност. Отделно са анализирани последиците от промяната на длъжника по договорното правоотношение при съпричиняване на вреди от кредитора в хипотезите на заместване в дълг, встъпване в дълг и пасивна субективна новация, както и при пасивна солидарност.

Отделено е внимание и на възможностите за противопоставяне на възражение за съпричиняване от трети лица, отговорни за изпълнението, в хипотезите на поръчителство, банкова гаранция, залог, ипотека, право на задържане и договорите делкредере. Проследени са особеностите на компенсацията на вини при различните видове договори. При разглеждане на особеностите при потребителските договори е обсъдена спецификата на отговорността за вреди, причинени от дефект на стока и по-специално хипотезата на съпричиняване на вреди от дефект на стока.

Като следващ елемент от фактическия състав на компенсацията на вини при договорна отговорност е разгледано неизпълнението, за което отговаря длъжникът, понятието и формите на неизпълнението, причините и последиците на неизпълнението. Обсъдена е противоправността. Отграничени са понятията противоправност на деянието, противоправност на резултата и противоправност на вредата. При разглеждане на понятието и видовете вреди, настъпили в резултат на неизпълнение на договорно задължение, е подкрепено мнението, че вредата е част от фактическия състав на гражданската отговорност. Специално внимание е отделено на обезщетението на неимуществени вреди при договорна отговорност. Анализирана е възможността юридическо лице да претърпи неимуществени вреди, като е застъпено мнението, че такава възможност трябва да бъде призната и е направено предложение *de lege ferenda*. Достигнато е до извод, че обезщетението за неимуществени вреди, резултат от неизпълнение на договор, може да бъде намалено или да отпадне при съпричиняване на вреди от кредитора. Разглеждан е и въпроса за компенсацията на вредите с ползите.

На следващо място е анализирана вината като субективен елемент от фактическия състав на гражданската отговорност и съответно като елемент от фактическия състав на компенсацията на вини при договорна отговорност. Обсъдени са понятията и значението на умисъла и грубата небрежност в гражданското право. По повод на причинната връзка между неизпълнението на договора и вредите е направено важно уточнение, че при договорната отговорност причинната връзка е усложнена – между поведението на длъжника и неизпълнението на договора (противоправния резултат), между неизпълнението на договора и вредите, претърпени от кредитора. Изследван е въпросът кои вреди са преки и непосредствени.

Важно място заема анализа на противоправността на поведението на кредитора като специфичен елемент от фактическия състав на компенсацията на вини при договорна отговорност. Застъпено е виждането, че противоправността на деянието на кредитора може да се изразява, както в противоречие на конкретна правна норма или

нарушаване на договорно задължение, така и в нарушение на общия принцип за сътрудничество.

Като следващ специфичен за компенсацията на вини елемент от фактическия състав е разгледана общата причинна връзка между поведението на кредитора, поведението на длъжника и неизпълнението (противоправния резултат). Достига се до извод, че въпреки наименованието на института „компенсация на вини“, решаващо значение за прилагането му има причинната връзка между поведението на кредитора, на длъжника и неизпълнението.

Неделимостта на вредата е изтъкната като самостоятелен елемент от фактическия състав на компенсация на вини при договорна отговорност.

Относно вината на кредитора се приема, че поведението на кредитора не следва да бъде виновно, за да е изпълнен фактическият състав на компенсация на вини при договорна отговорност. Лицата не могат да носят гражданска отговорност за вреди спрямо себе си, тъй като липсва изискване за полагане на дължима грижа спрямо собствените работи.

В §2 от Глава втора са обсъдени възможните последици от компенсацията на вини при договорна отговорност – намаляване или изключване на отговорността на длъжника. Обсъдена е правната същност на намаляването на обезщетението за вреди, като са разгледани принципите за определяне на размера на имуществените и неимуществените вреди в теорията и практиката. Приложимостта на принципа на компенсация на вини е анализиран при уговорена неустойка, задатък и отнетина по договора. Приема се, че чл. 83, ал. 1 ЗЗД е приложим по отношение на всички тях. Счита се, че неустойката може да бъде намалена на основание чл. 83, ал.1 ЗЗД, извън хипотезата на чл. 92, ал.2 ЗЗД, без да се нарушава разпоредбата на чл. 309 от ТЗ.

По повод намаляването на отговорността на длъжника при развален договор е прието, че срещу иск за обезщетение за вреди от неизпълнение на договора, длъжникът може да се защити с възражение за съпричиняване на договорно основание, но когато договорът е развален, същият е заличен с обратна сила и длъжникът разполага единствено с възражението по чл. 51, ал. 2 ЗЗД. Разгледано е приложението на компенсирането на вини при комбинирано проявление на случайно събитие или непреодолима сила и противоправно поведение на кредитора. Прието е, че при кумулативното наличие на непреодолима сила и съпричиняване на вредите от неизпълнението от кредитора, съпричиняването е от значение само когато отговорността на длъжника не е изключена. В случаите на съпричиняване при условията на стопанска непоносимост отговорността на кредитора може да бъде намалена или да отпадне на основание чл. 83, ал. 1 ЗЗД, а когато договорът е прекратен по искане на заинтересованата страна следва да се прилагат правилата за съпричиняване при деликтна отговорност.

Обсъдени са критериите за определяне на размера на намалението, съответно за отпадане на отговорността на длъжника. Застъпено е становището, че за всеки конкретен случай трябва да се използва комплексен критерий, който включва обективния принос на кредитора за неизпълнението, размерът и вида на вредите, както и конкретните обстоятелства по случая. Анализирана е възможността за изключване на отговорността на длъжника при компенсация на вини в случаите на неустойка, задатък и при разваляне на договора. Прието е, че и в трите случая изключването на отговорността е недопустимо.

Глава трета от дисертационния труд е посветена на реда за упражняване на правото на компенсация на вини. Приема се, че възражението за съпричиняване на вреди от кредитора по реда на чл. 83, ал. 1 ЗЗД е относително, перемпторно, самостоятелно възражение. Счита се, че то е противопоставимо в хипотезите на

правоприемство, заместване в дълг, встъпване в дълг, поемане на изпълнението. Противопоставимостта на възражението е обоснована с функционалната обвързаност на възражението по чл. 83, ал. 1 ЗЗД с правоотношението като цяло, както и с принципите на справедливостта и равнопоставеността. По отношение на давността се приема, че е приложима специалната 3-годишна давност за вземанията за обезщетения и неустойки от неизпълнен договор по чл. 111, б. "б" ЗЗД, която започва да тече от момента на съпричиняването на вредите от кредитора. Подкрепя се становището, че за съда не съществува възможност служебно да се произнесе по чл. 83, ал.1 ЗЗД и да намали или да изключи отговорността на длъжника. Обсъдена е обвързващата сила на решението по отношение на въведеното възражение за съпричиняване по реда на чл. 83, ал. 1 ЗЗД.

V. Оценка на научните приноси

В дисертационния труд могат да се открият редица приносни моменти, сред които особено внимание заслужат следните:

1. Обосноваване на института компенсацията на вини при договорната отговорност във връзка с принципите на справедливостта, сътрудничество между страните, недопустимост на неоснователното обогатяване и принципа, че никой не може да се ползва от собственото си неправомерно поведение.
2. Отграничаване на института на компенсацията на вини при договорната отговорност от сходни правни фигури (забава на кредитора, възражение за неизпълнен договор, право на задържане, невъзможност за изпълнение, причинена от кредитора, опрощаване на част от обезщетението).
3. Изводи относно наименованието на института „компенсация на вини“ и понятието за вина, която не е елемент от фактическия състав на този институт.
4. Детайлно разглеждане на компенсацията на вини при договорна отговорност при множество възможни усложнения и специфични проявления, свързани с договорното отношение и страните по него.
5. Разглеждането на възможностите за намаляване или изключване на неустойката, задатъка и отметнината при съпричиняване на вреди при договорна отговорност.
6. Анализ по повод разпределянето на отговорността в хипотезата на съвместно проявление на случайно събитие/непреодолима сила и противоправно поведение на кредитора.
7. Направеното предложение *de lege ferenda* да бъде включен изричен текст в ЗЗД, в който законодателят да уреди хипотезата на конкуренция на договорна и деликтна отговорност
8. Направеното предложение *de lege ferenda* да бъде създаден изричен текст в ЗЗД, който да регламентира дължимо ли е обезщетение за неимуществени вреди на юридически лица.

VI. Критични бележки

Към дисертационния труд биха могли да се направят следните препоръки с цел неговото допълване и обогатяване при едно бъдещо публикуване на труда:

- Добре е в съчинението да се включи обстоен анализ на чл. 83, ал. 1 ЗЗД във връзка с чл. 83, ал. 2 ЗЗД и въпросът за освобождаване от отговорност/намаляване на обезщетението поради съпричиняване на вредите от кредитора да се разгледа в съпоставка с намаляване на вредите, за които длъжникът дължи обезщетение, поради това, че кредиторът е можел да ги избегне, като положи грижи на добър стопанин. Този анализ би бил полезен и би внесъл допълнителни аспекти към разбирането за същността на разглеждания институт.

- Добре е да се обсъди и да се заеме позиция по въпроса дали при института на съпричиняване на вреди от кредитора при договорна отговорност е възможно причинната връзка да се прояви не между поведението на кредитора и неизпълнението, а между поведението на кредитора и вредите. В тази връзка би могло да се подкрепи или да се критикува решението на текстове като член 9:504 от Принципите на европейското договорно право и член III. – 3:704 от Общата референтна рамка, които предвиждат, че длъжникът не отговоря, доколкото кредиторът е съпричинил неизпълнението или последиците.

- Работата би могла да се допълни с анализ на член 80 от Виенската конвенцията за международна продажба на стоки и член 13, т. 7 от Директива 2019/771 на Европейския парламент и на Съвета за някои аспекти на договорите за продажба на стоки, които могат да се разгледат във връзка с въпроса за съпричиняване на вреди при договорна отговорност.

Посочените бележки имат характер на препоръки и по никакъв начин не засягат достойнствата и приносите на дисертационния труд.

VI. Оценка на публикации по дисертацията

За целите на настоящата процедура са представени 7 публикации по темата на дисертационния труд, а именно:

1. Маркова, М. Намаляване на неустойката при компенсация на вини. – Търговско и облигационно право, 2017, № 2, 45 – 57. ISSN 1314-8133.

2. Маркова, М. Кумулация на договорна и деликтна отговорност. – Във: Сборник с доклади от IX национална конференция на докторантите в областта на правните науки. С.: БАН Институт на държавата и правото, 2020, 79 - 89. ISSN 2603-3011.

3. Маркова, М. Компенсация на вини при вреди от дефект на стока. – Във: Сборник с доклади от XI национална конференция на докторантите в областта на правните науки, С.: БАН Институт на държавата и правото 2023, 72 – 82.

4. Маркова, М. Отговорност на цедента за съпричиняване на вреди от неизпълнение на договор. – прието за публикуване в Сборник от Юбилейна научна конференция в чест на 110 г. от рождението на проф. Живко Сталев и 100 г. от рождението на проф. Витали Таджер, ИДП БАН, 2022 г.

5. Маркова, М. Непреодолима сила и компенсация на вини при договорна отговорност във връзка с пандемията от COVID-19 – прието за публикуване в Сборник с доклади от научна конференция „Право и общество в (пост) пандемичния свят“ Правно-историческият факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“, 2022 г.

6. Маркова, М. Невиновна невъзможност за изпълнение, стопанска непоносимост и компенсация на вини при договорна отговорност във връзка с пандемията от COVID-19 – прието за публикуване в Сборник с доклади от XII национална конференция на докторантите в областта на правните науки 2022 г., С.: БАН Институт на държавата и правото.

7. Маркова, М. Противопоставимост на възражението за съпричиняване при договорна отговорност при промяна на кредитора. - Търговско и 43 облигационно право, 2022, № 8, с. 5. ISSN: 1313-8133.

Посочените статии са по темата на дисертацията или са пряко свързани с нея и съдържат част от приносите на дисертационния труд. Те безспорно показват способността на докторантката да формулира конкретни значими правни проблеми и в рамките на научни статии ясно и аргументирано да изложи анализ и да формулира крайни изводи.

VII. Оценка на автореферата

Изготвеният от докторантката автореферат съответства на съдържанието на дисертацията. В синтезиран и обобщен вид представя съдържанието на дисертационния труд по глави, параграфи и точки, като дава ясна представа за изследваните проблеми и застъпените в него тези.

VIII. Заключение

Дисертационният труд има характер на завършено научно съчинение и представлява принос за българската юридическа наука. На базата на това научно съчинение, както и на представените публикации по темата, считам, че докторантката Мая Методиева Маркова - Русимова притежава задълбочени теоретични знания по специалността облигационно право и несъмнени способности за самостоятелни научни изследвания. Представените по процедурата документи ясно показват, че са изпълнени минималните национални изисквания по чл. 2б, ал. 2 и 3 и чл. 6, ал. 3 от Закона за развитие на академичния състав в Република България за присъждане на образователната и квалификационна степен „доктор“ на Мая Методиева Маркова - Русимова.

С оглед на горното, изразявам изцяло положителната си оценка за представения за защита дисертационен труд и предлагам на Научното жури да присъди на докторантката Мая Методиева Маркова – Русимова образователната и научна степен „доктор“ по научната специалност „Гражданско и семейно право“, Професионално направление „3.6. Право“.

Дата: 24.11.2023 г.

Рецензент:

/доц. д-р Силвия Цонева/

REVIEW

from

Assoc. prof. Dr. Silvia Stoyanova Tsoneva, New Bulgarian University, member of the scientific jury, determined by Order No 2377 / 09.11.2023 of prof. Dr. B. Yurukov – Rector of South-West University "Neofit Rilski", in connection with the defense of a dissertation for acquiring the educational and scientific degree "Doctor" in the scientific subject "Civil and Family Law", professional field 3.6. Law, field of higher education 3. Social, Economic and Legal Sciences

Author of the dissertation: Maya Metodieva Markova – Rusimova

Thesis: "Contributory negligence in Contractual Liability"

PhD supervisor: Assoc. prof. Dr. Tanya Yossifova

I. Brief biographical data about the applicant

Maya Metodieva Markova – Rusimova was born on 09.06.1987. She graduated First English Language School in Sofia, after which graduated "Law" at Sofia University "St. Kliment Ohridski". She was enrolled as a full-time doctoral student in the Doctoral Program "Civil and Family Law" at the Department of Civil Law at the Faculty of Law and History of SWU "Neofit Rilski" with Order No 2826/7.12.2018 of the Rector of SWU "Neofit Rilski". By Order No 243 / 23.02.2023 of the Rector of SWU "Neofit Rilski" her procedure was closed with entitlement to defend her thesis. She is fluent in English and Spanish. She has 7 publications on the topic of the dissertation. She has participated in scientific forums and conferences.

II. General characteristics and structure of the dissertation

The presented dissertation fully meets the requirements of the Law on the Development of the Academic Staff in the Republic of Bulgaria. The topic of the dissertation is "Contributory negligence in contractual liability". The thesis contains 251 pages. Structurally, it includes an introduction, three chapters and a conclusion. The titles of the chapters are follows: "Concepts and principles", "Contributory negligence by the creditor", "Procedure for exercising the right to contributory negligence". A list of literature is attached at the end. It includes 61 titles in Bulgarian and 46 titles in foreign languages. There are 534 footnotes in the text.

III. Relevance and significance of the topic of the dissertation

The legal institute of contributory negligence has been studied in Bulgarian law primarily in relation to tort liability. The topic is important not only for legal theory, but it is also particularly relevant for practice and for understanding the essence of other private law institutes. All this determines the practical usefulness and scientific value of the work. The lack of monography studying this legal institute in contractual liability, its unclear legal nature and the controversial issues surrounding its implementation in practice explain the increased interest in the topic in recent years. The topic was appropriately chosen, and the fact that different authors worked on it at about the same time further proves the need for such a study. The work on a single topic by several authors should be encouraged in order to improve the quality of Bulgarian legal literature

on important legal topics and its enrichment with valuable works that show independent thinking, different approaches, compliance with the requirements for academic integrity and respect for the achievements and authorship of others. These are all things that the doctoral student has undoubtedly shown in the dissertation presented by her.

IV. Characteristics and evaluation of the dissertation

The dissertation that is presented stands as a complete, comprehensive and thorough study of an insufficiently studied private law institute with important importance for legal theory and practice. The overall assessment of the dissertation and the qualities of the doctoral student demonstrated by it need to point out the following: demonstration of a very high level of knowledge of the whole matter of contract law, the ability to independently carry out a thorough and comprehensive academic study based on a large number of legal rules, legal works and case law, ability to place the studied issues in context and examine them in full by linking them with many other legal institutes and tracing their specific manifestations in other legal sectors, mastering the legal terminology, accurately analyzing and skillfully synthesizing points of view and positions, figuring out and formulating significant legal problems, polemizing and presenting legal arguments, clear and well-organized written statement, formulating well-reasoned final conclusions, good faith work with the sources used, correct statement of the opinions of the other authors and honest citation.

Chapter one of the dissertation is given the title "Concepts and Principles". It examines in sequence the element of contractual and tort liability (§ 1); the basic legal principles relating to contributory negligence - the compensation principle, the principle of fairness, the principle prohibiting unjust enrichment and the principle of assistance and fair dealing between the parties (§2); the historical development and the comparative legal framework of contributory negligence (§3). The approach adopted is interesting in that it does not start directly with the concept of contributory negligence, but with concepts and principles that will be used later in the dissertation and which are relevant and determine the forthcoming legal analysis. Such an approach is particularly pertinent given the fact that there are different views in the doctrine regarding some of the elements. Making clear from the very beginning the meaning to be put into the terms to be used creates a good basis for coherence of the subsequent analysis so that a non-contradictory structure is created which correctly reaches the reader.

Chapter One introduces and outlines the views advocated later in the thesis on the concepts of wrongfulness, fault and causation in contributory negligence. A definition of the concept of civil liability is proposed as liability for damages, which has as its main objective to make good the damage and is realized within the framework of a unilateral legal relationship containing the obligation of the liable party to repair the damage and the defense of contributory negligence of the injured party (creditor), which arises *ex lege*, when all prerequisites provided for in the law and/or in the contract are present.

The main concept held by the PhD student, which influences the subsequent conclusions she reaches, is that in the case of contractual liability the wrongful act of the debtor leads to the non-performance of a contractual obligation (wrongful result), which in turn leads to the damage occurring in the sphere of the creditor. It is considered that in tort liability the construction is different, the wrongful result and the damage in practice are overlapping. This conclusion also has implications for the further dimensions of wrongfulness and causation in contract and tort liability. A new view of wrongfulness is proposed, which refers to wrongfulness of the act, the result and the harm. In line with what has been assumed regarding the harm and the wrongful result, it is

concluded that in tort liability the wrongfulness of the harm coincides with the wrongful result. With regard to causation, it is accordingly held that, in the case of contractual liability, the creditor must prove, first, the causal link between the debtor's conduct and the breach of the contractual obligation and, second, the causal link between the debtor's breach and the damage suffered by the creditor. This division of the causal process into two parts relates to the different functions of causation - to justify and to determine the scope of civil liability. In sequence of the constructions and concepts adopted, it is argued that in tort liability it is sufficient to prove a causal link between the conduct of the tortfeasor and the damage suffered by the injured party.

With regard to damage, the view upheld is that damage is element of the civil liability and thus is prerequisite for establishing civil liability.

Discussion is given to the topical issue of the cumulation of contractual and tort liability. It is pointed out that the more appropriate term is "competition" and a proposal *de lege ferenda* is made to include an explicit text in the Law on contracts and obligations to deal with the case of competition of contractual and tort liability and provide possibility for the affected person to choose the basis on which to claim damages - contractual or tort liability, and once the choice is been made, the person concerned is not entitled to claim liability on any other basis.

With regard to fault, it is accepted that, in both civil and criminal law, fault refers to the mental attitude of the actor towards his/her wrongful conduct. It is expressly pointed out that the only exception to that rule is that of fault in the case of contractual liability, in its form of negligence, which is not mental attitude of the actor towards his/her wrongful conduct but is identified with the fact of failure to exercise due care.

At this moment issues related to contributory negligence are introduced. The main thesis stated, which is later further maintained in the paper, is that the institute of contributory negligence violates the principle of cooperation between the parties and that this gives grounds for defining the creditor's conduct as unlawful. The question of the creditor's fault is ruled out to be superfluous in so far as the creditor is not liable for damages to himself. It is concluded that despite the name of the institute 'compensation of faults', the conduct of the creditor need not be fault.

The paper continues with analysis of several legal principles, which are considered relevant to contributory negligence - the principle of compensation as a general legal principle, the principle of equity and the principle of the inadmissibility of unjust enrichment. It is alleged that the institute 'compensation for faults' aims to ensure fairness, equivalence in civil law relations, respect for the principles of mutual cooperation between the parties, and the principle that no one may benefit from his own wrongful conduct. Placing the concept of contributory negligence on the foundation of principles that govern it, is a correct approach in order to achieve true understanding of the nature of the researched topic, the functions it is intended to perform and the objectives to be achieved by its application.

The name of the institute is criticized and another name is proposed which reflects more accurately the essence of the institute under consideration, namely "competition of reasons".

Next, the specific legal norms considered as particular manifestations of the compensation principle are examined as they relate to the link between the breach of contract and the conduct not only of the debtor but of the creditor as well. The manifestations examined relate to various branches of law and cover legal norms of the Law on Obligations and Contracts, Commercial Law, the Family Code, the Civil Aviation Law, the Law on property, etc.

Chapter One, § 2, item 3 discusses the functions of contributory negligence and provides a definition of the institute. The main functions are: limitation of civil liability, ensuring fairness, respect for the principle of mutual cooperation between the parties and the principle "*nemo auditur*

propriam turpitudinem allegans" - no one can benefit from his own wrongful conduct. To punish the creditor is another function attributed to the contributory negligence for creditor's breach of the principle of mutual cooperation. The definitions of contributory negligence given in the legal doctrine are presented in detail. The following definition has been proposed: a legal institute which aims to ensure compliance with the principle of fairness, the principle of mutual cooperation between the parties, which reduces or excludes (in the case of contractual liability only) the liability of the debtor/wrongdoer, taking into account the contribution of the creditor/victim to the indivisible damage done in his legal sphere which is causally linked both to the conduct of the debtor/wrongdoer and to the conduct of the creditor/victim, with a view to achieve equivalence in the civil legal relationship.

In order to clearly and fully disclose the nature and concept of contributory negligence, it is distinguished from other similar legal institutes such as creditor's default, defense to withhold performance, commercial lien, impossibility of performance caused by the creditor and partial exoneration from liability.

Chapter One, §2, concludes by making a distinction between contributory negligence in contract and tort liability, which is mainly sought on the basis of the specific manifestations of causation and fault. Special attention is paid to the contributory negligence in void and voidable contracts.

§3 of Chapter One is devoted to the historical development and comparative law review of the institute of contributory negligence. The development of the institute is traced consistently and in detail. The contributions of the glossators, commentators and representatives of Canon Law are also laid out. Distinct periods in the development of the doctrine of contributory negligence are delineated, and the main features of each of them are highlighted.

Chapter two of the dissertation examines the elements of contributory negligence in contractual liability and the consequences of the creditor's contributory fault. § Paragraph 1 of Chapter Two analyses each of the elements of contributory negligence, namely the existence of a valid contractual relationship, the debtor's culpable breach of a contractual obligation, wrongfulness, the occurrence of an indivisible harmful result, and the causal link between the result and the conduct of the creditor and the debtor. When examining each element, the candidate's excellent knowledge of the law of obligations and the ability to put the problems in context by creating hypotheses and providing solutions to the situations posed are particularly evident. Thus, with regard to the contractual relationship, which is an element of the creditor's contributory negligence, the parties to the legal relationship are examined and the objection for creditor's contribution is analyzed in the case of assignment, active subjective novation, subrogation and set-off of counterclaims. The situation is also discussed in the case of performance delivered to persons authorized by the creditor, by the court or by law. In addition, the study analyses creditor's contribution in the case of voluntary agency (authorization, contract of assignment, commission contract, etc.), in the case of contribution of a creditor's representative without representative power (ostensible representative, ostensible creditor, *homme de paille*) and in the case of commercial agency. In addition, the consequences of the change of the debtor in the contractual relationship are analyzed in the case of creditor's contributory negligence in the hypotheses of substitution in debt, assumption of debt and passive subjective novation, as well as in the case of passive solidarity.

Attention is also paid to the possibilities of opposing the defense of contributory negligence by third parties liable for performance in the hypotheses of suretyship, bank guarantee, pledge, mortgage, right of retention and *delcredere* contracts. The specific features of contributory

negligence in the various types of contract are examined. In examining the main features of consumer contracts, the specific nature of product liability is analyzed, particularly in the case of contribution to the damages caused by the product's defect.

The study moves to the next element of the creditor's contributory negligence in contractual liability, namely breach of contract, and the concept and forms of breach, its causes and consequences are considered. The issue of wrongfulness is also discussed. The concepts of wrongfulness of the act, wrongfulness of the result and wrongfulness of the damage are distinguished. In examining the concept and types of damage resulting from a failure to perform a contractual obligation, support is given to the view that damage is an element serving as a prerequisite to civil liability. Special attention is paid to the compensation of non-pecuniary damage in the case of contractual liability. The possibility that a legal person may suffer non-pecuniary damage is analyzed, and a view is taken that such a possibility should be legally recognized and a *de lege ferenda* proposal is made. A conclusion is reached that liability for non-pecuniary damage resulting from breach of contract may be reduced or waived where the creditor has caused the damage. The issue of compensation of damages with benefits is also examined.

Next, fault is analyzed as a subjective element of civil liability and, accordingly, as an element of contributory negligence in contractual liability. The concepts and meaning of intent and gross negligence in civil law are discussed. With regard to the causal link between the breach of contract and the damages, an important clarification is made that, in the case of contractual liability, the causal link is complicated - between the conduct of the debtor and the breach of contract (the wrongful result), between the breach of contract and the damages sustained by the creditor. Direct and proximate damages are further examined.

Significant part of the analysis is dedicated to the concept of wrongfulness of the creditor's conduct, which is considered a separate element of the contributory negligence in contractual liability. It is claimed that the wrongfulness of the creditor's act may present itself as violation of a specific legal rule or breach of a contractual obligation but may also come as violation of the general principle of cooperation.

The causal link between the creditor's conduct, the debtor's conduct and the non-performance (the wrongful result) is considered as a further prerequisite for contributory negligence. It is concluded that, despite the literal wording of the institute 'fault compensation', the causal link between the conduct of the creditor, the debtor and the non-performance is decisive for its application.

The indivisibility of the damage is put forward as an independent element of contributory negligence in contractual liability.

As to the fault of the creditor, it has been held that the conduct of the creditor need not be culpable to meet the requirements for contributory negligence in contractual liability. Persons cannot be held liable for damages against themselves, as there is no requirement one to take due care for one's own affairs.

Chapter Two, §2 discusses the possible consequences of contributory negligence in contractual liability - reduction or exclusion of the liability of the debtor. The legal nature of the reduction of damages is discussed, and the principles for determining the amount of pecuniary and non-pecuniary damages in theory and practice are examined. The applicability of the principle of fault compensation is analysed in the case of liquidated damages, contract deposit and earnest payment. It is held that Art. 83 para. 1 of the Law on contracts and obligations is applicable to all of them. It is held that liquidated damages may be reduced on the basis of Article 83, para. 1 of the

LCO, beyond the hypothesis of Article 92, para. 2 of the LCO, without violating the provision of Article 309 of the Commercial Act.

With regard to the reduction of the debtor's liability in the event of a rescinded contract, it has been held that the debtor may raise the defence of contributory negligence on contractual ground against a claim for damages for breach of contract, but where the contract has been rescinded, the contract is extinguished retrospectively and the debtor has only the defence of Article 51(2) LCO. The application of contributory negligence in the case of combined occurrence of a fortuitous event or force majeure and unlawful conduct of the creditor is examined. It is held that, where force majeure and contributory negligence of the creditor cumulate, contributory negligence is relevant only where the liability of the debtor is not excluded. If there is creditor's contributory negligence in the case of economic hardship, the liability of the creditor may be reduced or excluded on the basis of Art. 83 para. 1 LCO; where the contract is terminated at the request of the affected party, the rules on contributory liability in tort shall apply.

The criteria for determining the amount of the reduction, respectively for the exclusion of the debtor's liability, are discussed. It is held that complex criteria must be used in each particular case, which includes the objective contribution of the creditor to the default, the amount and type of damage and the particular circumstances of the case. The possibility of excluding the debtor's liability for reasons of contributory negligence in the cases of liquidated damages, contract deposits and rescission of contract is analysed. It is held that in all these three cases the exclusion of liability is inadmissible.

Chapter three of the dissertation is devoted to the rules for raising the defense of contractual negligence. It is assumed that the objection of creditor's contributory negligence under Art. 83 para. 1 LCO is a relative, preemptory, stand alone objection. It is held to be opposable in the hypotheses of succession, substitution in debt, assumption of debt, assumption of performance. The opposability of the objection is justified by the functional link of the objection under Art. 83 para. 1 of the LPA with the legal relationship as a whole, as well as with the principles of fairness and equity. With regard to the limitation period, it is held that the special limitation period of three years for claims for damages and penalties for breach of contract under Article 111(1)(b) LCO applies. It starts to run from the moment the creditor caused the damage. It is submitted that the court has no discretion under Article 83(1) LCO to reduce or exclude *ex officio* the liability of the debtor. The binding effect of the judgment in respect of the defense of contributory negligence under Article 83, para. 1 LCO is discussed.

V. Evaluation of the scientific contributions

A number of contributions can be highlighted in the dissertation, among which the following deserve special attention:

1. Justification of the institute of contributory negligence in contractual liability in relation to the principles of justice, cooperation between the parties, inadmissibility of unjust enrichment and the principle that no one can benefit from his own wrongful conduct.
2. Distinguishing the institute of contributory negligence in contractual liability from similar legal figures (creditor's default, withholding performance, right of retention, impossibility of performance caused by the creditor, partial exoneration of liability).
3. Conclusions made regarding the wording of the institute "compensation of faults" and the concept of fault, which is not an element of the institute.

4. Detailed analysis of contributory negligence in contractual liability in the case of many possible complications and specific problems related to the contractual relationship and the parties thereto.

5. Consideration of the possibilities to reduce or exclude liquidated damages, contract deposits and earnest money in the case of contributory negligence in contractual liability.

6. An analysis of the allocation of liability in the event of the co-occurrence of a fortuitous event/force majeure and an unlawful conduct of the creditor.

7. The *de lege ferenda* proposal made to include an explicit text in the LCO in which the legislator should regulate the hypothesis of competition of contractual and tort liability.

8. The *de lege ferenda* proposal made to create an express text in the LCO on the compensation of legal persons for non-pecuniary damage.

VI. Critical remarks

Some recommendations to the thesis can be made in order to add and enrich it if published in the future, as follows:

- I would recommend that the PhD thesis include also a part where Art. 83, para. 1 LCO is analyzed in detail in conjunction with Art. 83, para. 2 LCO and the issue of exemption from liability/reduction of liability due to contributory negligence of the creditor is considered in comparison with the reduction of the damages for which the debtor is liable due to the fact that the creditor could have avoided the damages by exercising due care. Such an analysis would be useful and would add further insights to the understanding of the nature of the institute under scrutiny.

- It would be useful to consider and take a stance on the issue whether contributory negligence is possible if causal link is established not between the conduct of the creditor and the breach of contract, but between the conduct of the creditor and the damage. In this regard, one could approve or disapprove the solution given in texts such as Article 9:504 of the Principles of European Contract Law and Article III. - 3:704 of the Common Frame of Reference, which provide that the debtor is not liable to the extent that the creditor has contributed to the non-performance or the consequences.

- The work could be complemented by an analysis of Article 80 of the Vienna Convention on the International Sale of Goods and Article 13(7) of Directive 2019/771 of the European Parliament and of the Council on certain aspects of contracts for the sale of goods; these provisions could be considered in relation to the issue of contributory negligence in contractual liability.

The above comments should be taken as recommendations as they affect in no way the merits and contributions of the thesis.

VI. Evaluation of the presented publications

For the purpose of this procedure, 7 publications on the topic of the dissertation have been submitted, namely:

1. Markova, M. Reduction of the penalty in case of contributory negligence - Commercial and Obligations Law, 2017, № 2, 45 - 57. ISSN 1314-8133.

2. Markova, M. Cumulation of contractual and tort liability. - In: Reports of the IX National Conference of Doctoral Students in Legal Sciences. S.: Bulgarian Academy of Sciences Institute of State and Law, 2020, 79 - 89. ISSN 2603-3011.

3. Markova, M. Contributory negligence in case of damage from defect of goods. - In: Reports of the XI National Conference of Doctoral Students in Legal Sciences, S.: BAS Institute of State and Law 2023, 72 - 82.

4. Markova, M. Liability of the Assignor for Contribution to Damages for Non-performance of a Contract - accepted for publication in Reports of the Scientific Conference in Honour of the 110th Birth Anniversary of Prof. Markova. Zhivko Stalev and 100th anniversary of the birth of prof. Vitali Tadjer, IBSP BAS, 2022.

5. Markova, M. Force Majeure and Compensation for Fault in Contractual Liability in Relation to the COVID-19 Pandemic - accepted for publication in the Reports of the Scientific Conference "Law and Society in the (Post) Pandemic World" Faculty of Law and History of Southwestern University "Neofit Rilski", 2022.

6. Markova, M. Culpable impossibility of performance, economic hardship and fault compensation in contractual liability in relation to the COVID-19 pandemic - accepted for publication in reports of the XII National Conference of Doctoral Students in Legal Sciences 2022, S.: BAS Institute of State and Law.

7. Markova, M. Enforceability of the defense of contributory negligence in contractual liability when the creditor is changed. - Commercial and 43 Bond Law, 2022, No. 8, p. 5. ISSN: 1313-8133.

The articles listed above on the topic of the dissertation or are directly related to it and contain some of the contributions of the dissertation. They unquestionably demonstrate the PhD student's ability to identify significant legal topics, to analyse clearly and with arguments and to reach final conclusions presented in the format of scientific articles.

VII. Evaluation of the abstract of the PhD thesis

The abstract prepared by the PhD student corresponds to the content of the dissertation. In a synthesized and concise form, it presents the content of the dissertation by chapters, paragraphs and points, giving a clear picture of the problems studied and the theses advocated in it.

VIII. Conclusion

The dissertation stands as a completed scientific work and represents a contribution to Bulgarian legal science. Based on this scientific thesis and the presented publications on the subject, I believe that the doctoral candidate Maya Metodieva Markova-Rusimova possesses in-depth theoretical knowledge in the specialty of Contract law and undoubtedly is cable to conduct independent scientific research. The documents submitted within the current procedure clearly show compliance with minimum national requirements under Art. 2b, para. 2 and 3 and Art. 6, para. 3 of the Act on the Academic Staff Development in the Republic of Bulgaria for awarding the education and qualification degree "Doctor" to Maya Metodieva Markova - Rusimova.

In view of the above, I express my entirely positive assessment of the dissertation submitted for defense and propose that the Scientific Jury award the doctoral candidate Maya Metodieva Markova - Rusimova the education and qualification degree "Doctor" in the scientific subject "Civil and Family Law", Professional field "3.6. Law".

Date: 24.11.2023

Reviewer:

/assoc.prof. Silvia Tsoneva, PhD/